

Beszámoló jelentés a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj támogatásával végzett külföldi
kutatómunkáról

1. Név: Dr. Dóbék Ágnes
2. A kutatás témája: *16–17. századi magyar-olasz kapcsolatok Antonio Possevino levelezésének tükrében*
3. A kutatás helyszíne: Róma, Archivum Romanum Societatis Iesu
4. A kutatás helye, időtartama: 2021. június 21 – 2021. július 20.
5. Kutatott gyűjtemények, átnézett iratok: a magyar vonatkozású dokumentumok listája csatolva

A kutatás témája

Antonio Possevino (1533–1611) olasz jezsuita, pápai követ az ellenreformáció meghatározó személyisége volt mind Itáliában, mind Európa számos országában. Évszázadok alatt műveit és munkásságát különböző szempontok alapján vizsgálták. Possevino – az egyház kötelékében betöltött diplomáciai feladataiból adódóan – Európa több országában szerepet vállalt az ellenreformáció intézményeinek megalapításában, több uralkodónak segített vitás kérdések megoldásában, közvetített a Szentszék és Európa keresztény uralkodói között egy török elleni liga szervezése céljából. Diplomáciai tevékenysége számos európai országra kiterjedt, így a Possevino-kutatás is nemzetközivé vált. Politikai-diplomáciai, valamint a jezsuita renden belül betöltött szerepével elsősorban olasz kutatók foglalkoztak, azonban a missziói alatt írt műveinek, leveleinek kiadását lengyel, orosz, magyar, litván kutatóknak köszönhetjük.¹

A hazai kutatás elsősorban *Transilvania* című kommentárját vizsgálta, amely fontos forrása a 16. századi Erdély történelmének. A szöveget Veress Endre, valamint Giacomo Bascapé kiadásai óta ismerjük. Veress kiadását követően született néhány tanulmány Possevino erdélyi missziójáról és diplomáciai tevékenységéről, ezek a *Transilvania* születésének körülményeit és Possevino kapcsolatrendszerét tárgyalták.

A Possevino misszionárius tevékenységének másik fontos forrása levelezése. Ezek a levelek mindenekelőtt a történelem forrásai, segítenek megérteni a korabeli politikai mozgalmakat, a diplomáciai kapcsolatokat és a különböző diplomáciai módszereket. Antonio Possevino elsősorban követ volt, kora egyik legjelentősebb pápai diplomatája és munkaeszközei közé tartozott a levelek írása.

Veress már szövegkiadása mellékletében közölt Possevino-leveleket, majd hamarosan több magyar vonatkozású levelét is kiadták. Elsősorban azok jelentek meg modern hazai kiadásokban, amelyek szorosan kötődtek a *Transilvania* születéséhez és csak magyar vonatkozású információkat tartalmaztak. Possevino néhány magyarországi ügyeket is említő levelét külföldi kiadásokban is megtaláljuk.² Ezzel a Possevino-kutatások befejeződni

¹ Francesco GUIDA, *Antonio Possevino e la Livonia. Un episodio della Controriforma (1582–1585)*, Europa Orientale 2, 1983, pp. 78–79.; Francesco GUIDA, *Ivan il terribile e Antonio Possevino: il difficile dialogo tra Cattolicesimo e Ortodossia = Le origini e lo sviluppo della cristianità slavo-bizantina*, a cura di S. W. SWIERKOSZ-LENART, Roma, Istituto Storico Medioevo, 1992, pp. 262–275.

² *Monumenta Poloniae Vaticana*, IV–VII, *Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta*, 1581–1585, edita da Ludovicus BORATYNSKI, Cracovia, 1915; *Monumenta antiquae Hungariae*, edit. Ladislaus LUKÁCS S. J., Vol. II. 1580–86., Roma, Institutum Historicum Societatis Iesu, 1976.; VERESS Endre, *Epistolae et acta*

látszottak, hosszú ideje nem jelent meg a személyével, politikai-közvetítői tevékenységével foglalkozó tanulmány vagy magyar vonatkozású adatokat tartalmazó forráskiadás.

Kutatás az Archivum Romanum Societatis Iesuban (ARSI) – Az átnézett iratok ismertetése

2014-ben római Erasmus ösztöndíjam idején néhány napot volt lehetőségem az ARSI-ban kutatni. A kutatás során átnéztem a *Transilvania* kéziratát és átirtam addig kiadatlan Possevino-leveleket, amelyek kritikai szövegkiadását a PPKE BTK Olasz Tanszékén készült MA szakdolgozatomban készítettem el.³ A forrásfeltáró munkát később nem tudtam folytatni, azonban egykori témavezetőm, Armando Nuzzo javaslatára újabb kutatási tervet készítettem Possevino-leveleinek feltárására, és a Klebelsberg Ösztöndíj segítségével folytattam a munkát.

Az ARSI-ban található Possevinóra vonatkozó források között leveleket, az erdélyi kommentár két kéziratát és egy önéletrajzot találunk. A *Transilvania* harmadik kézirata a milánói Ambrosiana könyvtárban található, ezért nehezebb lett volna a szöveg kritikai szempontú vizsgálata. Ugyanakkor a levelek között sok olyan kiadatlan is van, amelyek – tartalmukat tekintve – kapcsolódnak Magyarország történelmének különböző aspektusaihoz, mindenekelőtt Báthory István politikai kísérleteihez, valamint Possevino misszióihoz.

A kutatás során 23 kódexet néztem át,⁴ ezek közül 17 tartalmazza Possevino magyar vonatkozású leveleit.⁵

A levéltár legtöbb Possevino-val kapcsolatos dokumentuma megtalálható az *Opera Nostrorum* fondban. A fond katalógusa elérhető a levéltár honlapján, ez azonban csak az egyes egységek jelzetét és címét adja meg.⁶ A levéltár lengyel vonatkozású dokumentumokat összegyűjtő nyomtatott katalógusában viszont tételesen sorolják fel a fond lengyel érdekeltségű leveleit. Ezek között számos olyan dokumentum van, amely magyar vonatkozású

iesuitarum Stephani Báthory regis Poloniae historiam Hungariae et Transilvaniae illustrantes (1576–1586), I–II, Kolozsvár-Budapest, 1911.; *Függelék* = Antonio POSSEVINO S. J., *Del Commentario di Transilvania*, per cura di Andrea VERESS, Budapest, Tipographia artistica Stephaneum, 1913, 201–210.; Giacomo BASCAPÉ, *Le relazioni tra l'Italia e la Transilvania nel sec. XVI.*, Roma, 1932, 340–362; J. DORIGNY, *Vita del Antonio Possevino della Compagnia de Gesù già scritta in lingua francese dal Padre Giovanni Dorigny della medesima Compagnia ora tradotta nella volgare italiana, Ed illustrata con varie note, e più lettere inedite, e parecchi Monumenti aggiunti al fine*, Venezia, nella Stamperia Remondini, II, 1759; *Régi magyar levelestár, XVI-XVII. század*, kiad TOLNAI Géza, HARGITTAY Emil, Budapest, Magvető, 1981, p. 214.

³ DÖBÉK Ágnes, *Il contesto storico-letterario del carteggio di Antonio Possevino alla luce di alcune lettere inedite*, PPKE BTK, 2014.

⁴ A kódexek az *Opera Nostrorum* (a továbbiakban: Opp. NN.) 313–336 jelzetek alatt találhatók.

⁵ Opp. NN. 313, 314, 317–319, 325–332, 334, 336, 337 I. A magyar vonatkozású levelek tételes listája a csatolt dokumentumban található.

⁶ <http://www.sjweb.info/arsi/documents/OPPNN.pdf>

is, mivel a Báthory Istvánnal és körével váltott levelek mindkét témakört érintik.⁷ A szerkesztők jelölik a már kiadott leveleket, de sok esetben nem ismerik a magyar kiadásokat, így érdemes ellenőrizni, hogy adott levelet már kiadtak-e.

Ahhoz, hogy kiválasszam azokat a leveleket, amelyeket átirok és amelyekről másolatot kérek, ki kellett jelölnöm a levelek egy, eddig kiadatlan csoportját. A Possevino munkásságát érintő levelek 1570–1611 között vannak datálva. Azok tartalmára helyeztem a fő hangsúlyt, amelyek 1582–1586 között íródtak, mivel ezekben az években kezdődik és végződik Possevino Báthory Istvánnal való levélváltása, amelyben a legtöbb magyar vonatkozású információ található. Ezekhez a levelekhez kapcsolódnak a többek között Tolomeo Gallio (1526–1607) pápai titkárral (1572–1585), Alberto Bolognetti (1538–1585) bíborossal, Claudio Aquavivával (1543–1615), a jezsuita rend generálisával, XIII. Gergely pápával, Berzeviczy Mártonnal (1538–1596), Bornemissza Gergely (?–1584) váradi püspökkel, Habsburg Ernő (1553–1559) osztrák főherceggel váltott levelek. A levelek fő témája politikai-diplomáciai, de számos információt tartalmaznak a katolikus hit terjedéséről a Possevinóra bízott területeken, valamint a terjesztés módszereiről.

Possevinónak több olyan kézíratos traktátusa található az iratok között, amelyek a tridenti zsinat alapján való gyakorlati változtatásokat taglalják (papképzés, szemináriumok, nyelv).⁸

Nemcsak a Possevino által küldött, hanem a neki címzett levelek is megtalálhatók a levéltárban, azonban az egyes levelek előzményei nehezen azonosíthatóak. A források együttes vizsgálatához további kutatást szükséges végezni, elsősorban a Vatikáni Levéltárban. Itt szeretném megjegyezni, hogy az ARSI-ban található Possevino-levelek egy része nem eredeti, hanem másolat. Nem minden esetben valószínűsíthető, hogy ezeknek a leveleknek az eredetijét őrzi a Vatikáni Levéltár, mivel a szakirodalom gyakran az ARSI-ban őrzött másolatokra hivatkozik elsődleges forrásként.⁹ Találtam viszont olyan Possevino-levél másolatokat az ARSI-ban, amelyeket Veress Endre a Vatikáni Levéltárban őrzött eredeti alapján publikált.¹⁰ Tehát a levelek kritikai kiadásához mindkét gyűjtemény Possevino-anyagában érdemes tájékozódni.

⁷ *Polonica in Archivo Romano Societatis Iesu* Vol. IV, Varia, ed. Andrzej Pawel BIES SJ, Robert DANIELUK SJ, Ludwik GRZEBIEN SJ, Marek INGLOT SJ, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Krakow, 2008, 275–316.

⁸ Opp. NN. 314.

⁹ John DONNELLY, *Antonio Possevino, S.J. as Papal Mediator between Emperor Rudolf II and King Stephen Bathory*, AHSl, 2000/69, 3–56.

¹⁰ *Függelék* = POSSEVINO, *Transilvania*, 201–210.

Az ARSI *Polonia* fondjában találhatók további, Báthory István lengyel királysága előtti, magyar vonatkozású források, ezeket azonban idő hiányában nem volt lehetőségem átnézni.¹¹

A kutatás során 12 levél átírását végeztem el, további 20 levélről másolatot kértem, másik pályázati forrásból.

Az átírt levelek egy része Tolomeo Gallio bíboros és Possevino levelezéséből való válogatás. Ha összehasonlítjuk a Galliónak szánt levelek hangnemét és stílusát a kor más fontos személyiségeinek szánt levelekkel – például Bolognetti bíborossal, akivel Possevino gyakran váltott levelet –, akkor látható, hogy Possevino közvetlenebb kapcsolatot ápol Gallióval, nagyon részletesen elmondja neki a Báthorytól kapott megbízásait, kifejtve azokról véleményét.

Az átírt levelek:

I) Antonio Possevino Tolomeo Galliónak, Kassa, 1583. október 29. (ARSI Opp. NN. 329 II 287r-288v)

Possevino elküldi Rubero úrtól, a császár tábornokától kapott híreit a görög uralkodó új katonai kísérleteiről. Az Erdélyt érintő eseményekről ír. A második részben a Bolognetti bíborostól kapott levél tartalmát foglalja össze: hírek a törökökkel folytatott küzdelemről és az erdélyi katolikus hit állapotáról, az eretnekségről.

II) Tolomeo Gallio Antonio Possevinónak, Róma, 1583. december 10. (ARSI Opp. NN. 329. II 333r-334v)

Gallio bíboros reményét fejezi ki, hogy Possevino sikeresen le tudta zárni a Szatmár ügyét érintő tárgyalásait. Tudatja Possevinoval, hogy számos katekizmus áll rendelkezésre a keleti területekre. Azt tanácsolja Possevinónak, hogy kérjen jezsuitákat a Rómán kívüli kollégiumokból, különösen javasolja a prágai egyetemet.

III) Antonio Possevino Tolomeo Galliónak, Prága, 1584. április 11. (ARSI Opp. NN. 330. 45r-46v)

Possevino a svéd jezsuitákról ír. Javasolja, hogy a fennmaradó javakat küldjék a vilniusi szemináriumba. Azt írja Gallio bíborosnak, hogy a császár most nem tanácsolja neki, hogy Szászországba menjen, de Possevino fontolóra veszi a misszió megvalósítását ebben a tartományban is. Leírja nézetét a francia és szász vallás állapotáról. Szatmár ügye még folyamatban.

IV) Tolomeo Gallio Antonio Possevinónak, Róma, 1584. május 5. (ARSI Opp. NN. 330. 84r-85v)

¹¹ ARSI Pol. 51, 65.

Gallio bíboros válaszol Possevinonak Szászországgal és Szatmár kérdésével kapcsolatban. Ír a vilniusi expedícióról, és tudatja Possevinoval, hogy megkapta Roberto Bellarmino könyvét.

V) Antonio Possevino Tolomeo Galliónak, Prága, 1584. május 24. (ARSI Opp. NN. 330. 99r-101v)

Possevino bemutatja Gallio bíborosnak a szász hercegtől kapott négy levél tartalmát. Legfontosabb pontjaik a Szász hercegnél és Bajorország hercegénél való követség megbeszélései; a császár és Báthory István közötti tárgyalások; Simonio, Báthory orvosának eretneksége. Ír az Oroszország és Lengyelország közötti háború körül átszervezett erőkről, a császár és Lengyelország új együttműködésének lehetőségéről a törökök ellen. Végül hozzáteszi, hogy keresztet akar küldeni Szászország hercegének.

VI) Antonio Possevino Tolomeo Galliónak, 1584. augusztus 29. (ARSI Opp. NN. 330. 146r-150v)

Possevino a Báthory Istvántól kapott új megbízatásairól beszél. Báthory azt akarja, hogy Possevino menjen el néhány fejedelemhez, hogy segítséget kérjen az Oroszország elleni háborúban. Possevino elmagyarázza megfigyeléseit és minden veszélyt, ami ezt az ügyet érinti. Három pontban strukturálva egy realisabb megoldási javaslatot ír le. Ezek közül a legfontosabb, hogy kérje a velenceiek segítségét. Közben tájékoztatja Gallio bíborost a közelgő prágai és poroszországi utazásairól. Bavaria hercegének leveleit mutatja be, amelyekben az Oroszország elleni háború erőviszonyairól és a konstantinápolyi pátriárka ügyéről beszél. Moldváról is ír, különösen a főbb városok kereszténységéről, ahol magyarok is élnek. Utasításokat ad a missziókról, a katolikus papok és püspökök kiküldetéséről a különböző tartományokba.

Az átírt levelek következő része Possevino misszióinak irodalomtörténeti vonatkozásaira világít rá: az új rendházak és hívők számára javasolt könyveket, olvasmányokat mutatja be.

VII) Antonio Possevino Sztíria és Karintia nunciusának (Opp. NN. 314. 244r-249r)

Possevino latin, német és olasz nyelvű katolikus könyvek terjesztéséről értekezik. Elküldi az összes olyan könyvet a nunciusnak, amelyet megfelelőnek talál a hit terjesztéséhez. Utasítást ad arra vonatkozóan, hogy ki terjessze a könyveket, illetve hova küldjenek belőlük. Kiemeli Magyarországot is, ahol főleg a nemesi konviktusokba küldene a könyvekből.

VIII) Antonio Possevino Paolo Campanonak, Brunsbergae, 1585. június 24. (Opp. NN. 325. 20v-21r)

Possevino Vilniusba indul, elhagyja a brunsbergi szemináriumot. Bernardo atyára hagyja utasításait és könyveket, amelyek a további munkában segítik a szeminárium vezetőit.

A további átírt levelek Possevino erdélyi misszióját érintik, az erdélyi útja után keletkeztek:

IX) Cardinale Bolognetti Possevinónak, 1584. március 19. (Opp. NN. 314. 302r-304.)

Bolognetti arról ír Possevinónak, hogy megkapta a *Transilvaniát*, hamarosan elolvassa és visszajelez.

X) Antonio Possevino Cardinale Azzolininek, Varsó, 1586. április 2. (Opp. NN. 331. 58r-60v)

Possevino számol be Azzolininek, hogy Báthory egy három pontból álló utasítást adott ki: az első a Szentszék és a pápa szolgálatát érinti, a második az oroszországi ügyeket, végül a harmadik az erdélyi kereszténység fenntartására és támogatására vonatkozik.

XI) Antonio Possevino Ippolito Aldobrandininek, Padova, 1588. június (Opp. NN. 332. 33r-42v, másolat: 29r-32v)

Az erdélyi katolikusok helyzetéről ír, az eretnekek növekvő számáról ad hírt.

Átírtam továbbá egy korabeli dokumentumot, amely a kolozsvári kollégium létrehozását és az alapítás utáni éveket írja le:

XII) Seminario di Claudiopoli in Transilvania, Opp. NN. 313. 30v-31r.

A levelek, amelyekről másolatot kértem, a fenti témacsoportokat érintik: levelek Gallio és Possevino levelezéséből, dokumentumok közvetlenül az erdélyi misszió előtti hónapokból, néhány az Erdély után keletkezett magyar vonatkozású levelek közül és könyvek terjesztésére vonatkozó levélrészletek.

A források feldolgozása jelenleg is folyamatban van. A kutatás célja a levelek kritikai jegyzetekkel való kiadása. Egyes összefüggő forráscsoportok felhasználásával önálló szakcikkek írása is megvalósul.

Gyakorlati tudnivalók a levéltár használatához

A járvány idején a levéltárt használó kutatókra szigorúbb szabályok vonatkoznak. A kutatóteremben összesen 8 fő dolgozhat. A limitált létszám miatt néhány hónappal a kutatás tervezett kezdete előtt be kell jelentkezni, hogy biztosan legyen helyünk. Az időpontfoglaláshoz szükséges küldeni önéletrajzot, kutatási tervet, ajánlólevelet az intézményünktől.

A levéltár 9.00.–16.00. között folyamatosan nyitva van. A kutatóknak meghatározott időben kell érkezni és távozni, ezzel elkerülve több személy egyszerre érkezését, segítve a távolságtartást. Így rövidebb munkaidővel kell számolni, én 10.00-15.50. között dolgozhattam a levéltárban.

Érkezés után kis szekrényben kell tárolni a táskát, a kutatóterembe csak számítógépet és jegyzetfüzetet lehet bevinni.

Az időpontfoglaláskor minden kutató megkapja egy kijelölt levéltáros elérhetőségét, aki szükség esetén segíti a munkát. Minden egyéb esetben a titkárok nyújtanak segítséget. A levéltárban megtaláljuk a gyűjtemény online és nyomtatott katalógusait, illetve a jezsuita rend történetéhez és misszióhoz kapcsolódó nemzetközi szakirodalmat, amely szabadon használható.

Egyszerre két levéltári egységet lehet kikérni, naponta háromszor, meghatározott időpontokban (10.00., 11.30., 13.00.).

A reprodukció költsége viszonylag magas, és nem készítik el azonnal, általában a kérés várólistára kerül és 1-2 hónapon belül elektronikus formában küldik. Amennyiben a kért dokumentumról már van digitális másolatuk egy eurót kell fizetni oldalanként. Ha még nem készült másolat a kért oldalról, három euró egy oldal díja. A számlát lehet készpénzben, átutalással vagy paypal-en keresztül rendezni.